

Viitina mõisaproua Barbara Juliane von Krüdeneri portree lugu

ANNE UNTERA

Artikli eesmärgiks on kahe Barbara Juliane von Krüdeneri kaksikportree (koos tütrega) autorsuse selgitamine ja täpsustamine. Üks maal asub Poolas Poznańis, teine Berliinis Charlottenburgi lossis. Baltisaksa kirjanik, seltskonnadaam ja hilisem hernhuutlik rändjuttlustaja Barbara Juliane von Krüdener kannab mõlemal, mõnevõrra erinevate detailide ja värvitoonidega portreel suurt risti, tema tütar hoiab käes valget liiliat. Bärbel Kovalevski, 19. sajandi saksa naiskunstnike loominguga uurimisele pühendunud kunstiteadlane, väidab oma hiljutises uurimuses, et mõlemad portreed on maalinud Caroline Bardua (1781–1864).¹ Käesolevas artiklis püütakse maalide võrdluse ja kirjanikuduse põhjal selgitada portreede saamislugu ning, Kovalevskiga polemiseerides, tõestada, et portreeseansil Leipzgis 1817. aastal maalis Caroline Bardua küll samaaegselt kaht maali, kuid üks neist oli muudetud värvigamma ja kompositsiooniga koopias, kaksikportree, tema õpetaja Gerhard von Kügelgeni (1772–1820) originaalmaali järgi ja teine Bardua loodud väiksem rindportree üksnes Barbara Juliane von Krüdenerist. Kügelgeni rohkearvulises ja paljukäsitletud loomingus ei ole paruniproua von Krüdeneri portree leidnud päris kindlat kohta,² võimalik, et sellest „lahtiütlemiseks” olid Kügelgenil omad põhjused. Selle tõttu on mõnevõrra teenimatult loetud von Krüdeneri ja ta tütre kaksikportree loojaks üksnes Caroline Bardua, kes tõenäoliselt oli kopist. Baltisaksa biograafiline leksikon nimetab kuulsat daami portreeterijana siiski Gerhard von Kügelgeni, samuti elektrooniline biograafiaandmebaas.³ Teoste autorsuse selgitamise kõrval on eesmärgiks ka lisada üks kild vennastekogudusliikumise ajalukku Eestis.

1 „Grupipildi emast ja tütrest teostas Caroline kahes variandis, mis olid poosi poolest kokkulangevad.”

(B. Kovalevski, Caroline Bardua 1781–1864. Berlin: Kovalevski, 2008, lk 38.)

2 D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen 1772–1820. Das zeichnerische und malerische Werk. Berlin: Reimer, 2001, lk 290. Maal on paigutatud alajaotusse: valesi määratud ja küsitavad teosed. Dorothee von Hellermann atribuueeris tollal maali Caroline Barduale ning väitis, et repliik sellest asub Berliinis.

3 Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Im Auftrage der Baltischen historischen Kommission begonnen von Olaf Welding et al. Hrsg. v. W. Lenz. Köln, Wien: Böhlau, 1970, lk 417; Krüdener, Juliane von, geborene von Vietinghoff genannt Scheel. – Neue Deutsche Biographie 13. Hrsg. v. G. v. Rauch. (1982). Onlinefassung, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd119160145.html> (vaadatud 14. III 2012).

Barbara Juliane von Krüdeneri eluloost

Beate Barbara Juliane von Krüdener sündis 11. (22.) novembril 1764 Riias Otto Hermann von Vietinghoff-Scheeli, ratsionalistlike vaadetega vabamüürlase, Liivimaa kubermanguvalitsuse nõuniku ja ettevõtja tütrena. Tema emapoolne vanaisa oli feldmarssal krahv Burkhard Christoph von Münnich. Jõuka perekonna majas Riias, kus Barbara üles kasvas ja koduõpetajatelt hariduse sai, leidis muuhulgas erateater, mis viitab ta varasele kokkupuutele kunstidega, sh näitlemisega. Aastal 1782 sai Barbara Juliane Viitina (Kosse) mõisa omanikuks Rõuge kihelkonnas Liivimaal, abiellunud 17-aastaselt Venemaa diplomaadi parun Burckhard Alexis Constantin von Krüdeneriga (1747–1802). Suurilmadaamina elas ta peadpöörivat seltskonnaelu Miitavis (praegune Jelgava), Veneetsias, Kopenhaagenis, Pariisis jm.⁴ Leedi Emma Hamiltonilt üle võetud nn salilitants kuulus tema seltskondliku suhtluse arsenalis. Barbara Juliane von Krüdeneri autobiograafiliste motiividega sentimentaalne armastusromaan kirjades „Valérie”, millest sai omas ajas tõeline menuteos, ilmus 1803. aastal prantsuse keeles „anonüümsuse õrna loori all” (saksa keeles 1804, vene keeles 1807).⁵

Pärast abikaasa surma, kellest ta oli juba aastaid lahus elanud, toimus Barbara Juliane von Krüdeneri elus usuline ärkamine (1804. aasta sügisel Riias) ja temast sai misjonär, kes oma vaadetes ning tegevuses sarnanes kõige enam hernhuutlasjutlustajale. Ta viibis Herrnhutis, tutvus Johann Heinrich Jung-Stillingi, Jean Pauli, Johann Heinrich Pestalozziga jt, liikudes koos oma tütre Juliega mitmel pool Saksamaal ja Šveitsis. 1812. aastal reisis ta, jutlustades Königsbergis, Breslaus (praegune Wrocław) jm ning peatus mõnda aega Dresdenis, kus tutvus Gerhard von Kugelgeniga.⁶ Seejärel sai ühtlasi teoks tema pöördumine kirjandusest suurde poliitikasse: 4. juunil 1815. aastal kohtus Barbara Juliane von Krüdener Heilbronnis Vene imperaatori Aleksander I-ga, mille järel toimusid nende ühised palvused kiliasmi tähe all.⁷ Paruniproua järgnes keisrile Pariisi ja oli teatud perioodil tema mõjutaja pietismi vaimus, mh Püha Liidu sõlmimisel.⁸ Barbara Juliane von Krüdener olevat olnud liidu teksti koostamise juures ja sellele nimetuse andja.

4 1784. a sündis Miitavis paari esimene poeg Paul von Krüdener (surn 1858), hilisem diplomaat, kes kasvas emast lahus, isa juures. Poja ristsetel viibis Venemaa suurväest, hilisem keiser Paul I, kelle järgi anti lapsele nimi. 1787. a sündis tütar Julie (surn 1865), kes abiellus 1815 Badeni välisministri Franz Karl von Berckheimiga (Bergheim). 1789. a sündis Julie von Krüdeneril abieluväliselt veel üks poeg, kes anti võõra nime all kasvatada. Vt R. Pöder, Viitina paruness ja tema romaan. Järelsõna romaaniile – B. J. v. Krüdener, Valérie ehk Gustav de Linari kirjad Ernest de G...le. Tallinn: Eesti Raamat, 2003, lk 243–261.; N. B. Sacris, Literatuuri troonipärija. Lisandusi teadmistele Juliane B. von Krüdenerist. – Akadeemia 2004, nr 11, lk 2358–2384; V. Aabrams, Juliane von Krüdener (1764–1824). – EEVA. Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu, http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=1&do=autor_ylevaade&aid=21 (vaadatud 14. III 2012); F. Ley, Madame de Krüdener et son temps 1764–1824. Paris: Plon, 1961 jpt, kirjandus tema isiku kohta on väga rikkalik.

5 Esmatrükk: Valérie, ou, Lettres de Gustave de Linaar a Ernest de G... Pariis: Campe, 1804. Eesti keeles ilmus raamat 200 aastat pärast esmatrükki 2003. aastal.

6 D. v. Hellermann, Gerhard von Kugelgen, lk 290.

7 Hoolimata paruniproua lähenemiskatsetest ignoreeris Napoleon „Valérie'd” ja „Pariisis tärgand Napoleoni-põlgusest areneb sügav veendumus, et tsaar Aleksandrisse tuleb suhtuda kui salvitusse, kelle ülesandeks on ette valmistada Kristuse riiki maa peal. Kristlikku maailma päästev keiser kujunes von Krüdeneri obsessiooniks, kinnisideeks, ning leidis kõlapinda teises kahetsevas patuses ning tõi ehk kergendust süütundest (isa tapmine) vaevatud Aleksandrile.” (N. B. Sacris, Lisandusi teadmistele Juliane B. von Krüdenerist, lk 2374.)

8 Püha Liit (*Heilige Allianz*) sõlmiti septembris 1815 Aleksander I algatusel Napoleoni kui Antikristuse vastu Venemaa, Austria ja Preisimaa valitsejate vahel, millega ühinesid ka teised kristlikud valitsejad peale Inglise kuninga ja paavsti. Püha Liit lagunes peatselt suurriikide interventsioonide jm tagajärjel.

Oma muutunud identiteediga, tõenäoliselt just tänu endisele renomeele välja-
paistva isiksusena rahutust külvav aadlidaamist rändjuttlustaja muutus varsti Lääne-
Euroopas nii ilmalikele võimudele kui kirikule tülikaks – eriti Lõuna-Saksamaal oli tal
vaesemate rahvakihtide seas suur mõju. Ta saadeti kui ebasoovitav isik järgemööda
Euroopa riikidest välja ning 1818. aasta kevadest kuni surmani elas ta Venemaal resp.
Liivimaal. Viibides 1818–1821 Viitina mõisas, korraldas ta palvetunde mõisas ja selle läheduses Meegomäel ning tegeles heategevusega (jagas palvetundide järel talurahvale toitu). 1821. aastal võttis Barbara Juliane von Krüdener ette reisi Peterburi, et uuesti kohtuda Aleksander I-ga. Kohtumine toimuski 7. septembril, kuid muutunud poliitilistes oludes keiser eemaldus temast ja paruniproua saadeti Peterburist välja. 1822–1824 elas ta tagasitõmbunult Viitinas, seejärel rändas koos vürstinna Anna Golitsõnaga haigena Krimmi, väljarändajate meelispaika, saatjaks tütar ja väimees. Ta toetas sinna asumisel ka šveitslasi ja württemberglasi, kes olid religioossetel põhjustel välja rännanud. Barbara Juliane von Krüdener suri 13. (25.) detsembril 1824. aastal Krimmis, Karassubasaris (Belogorsk).⁹

Barbara Juliane von Krüdeneri kaht eluetappi seob üsna tihedaks tervikuks emotsionaalne, tundeline tasand: hernhuutlikku jumalateenistust on iseloomustatud kui avalikku „südame kirjeldust”, „ohete ja pisarate kõnet”,¹⁰ mis oli vastandiks, meeleanalüüsiks, aga siiski omalaadseks jätkuks paruniproua varasemale elule. Portreeteritud on von Krüdeneri korduvalt. Roomas maalits 1786. aastal koloriitse daami portree koos pojaga Angelika Kauffmann.¹¹ Kui see maal on ta varasema eluperioodi esitluseks, siis kõnesolev Kügelgeni/Bardua portree koos tütre kui järgijaga esindas Barbara Juliane hilisemat eluetappi.

Leipzigis toimunud portreeseansi kirjelduse teisenemine

Seda, kuidas Caroline Bardua oma ateljees Leipzigis 1817. aastal tollal 53-aastaselt, võiks öelda, oma kuulsuse tipul olevat Barbara Juliane von Krüdeneri jäädvustas, on mainitud mitmes raamatus. Kuid maaliseansi kirjeldus rändab ühest väljaandest teise, see tõttu on kasulik otsida üles algallikas.

Caroline Barduale 2008. aastal lühimonograafia pühendanud Bärbel Kovalevski kirjutab: „Peagi sõlmis ta [Caroline Bardua] kontakte teiste isiksustega linnas, nagu ... luuletaja ning tollane väljaannete „Zeitung für die elegante Welt” ja „Leipziger Zeitung” toimetaja Siegfried A. Mahlmann.... Publitsist Mahlmann vahendas Caroline Barduale ülesande proua Krüdeneri ja tema tüdruku, abielus Berckheim, väimehe, riiginõunik von

9 J. W. Goethe, kes pidas Krüdeneri (nais)kirjanikuna tühiseks, väljendas end tema surma puhul: „Tema elu oli kui hõõvlilaastud, millest ei saanud tuhkagi seebi keetmiseks.” (N. B. Sacris, Lisandusi teadmistele Juliane B. von Krüdenerist, lk 2378.)

10 I. Leitāne, Die Brüdergemeine in Livland als geistesgeschichtliche Vorbereitung des Erwachens? Forschungsgegenstand und Perspektive. – Das nationale Erwachen im Baltikum. Elf Beiträge zum 17. Baltischen Seminar 2005. Hrsg. v. Y. Luven. Lüneburg: Carl-Schirren-Ges., 2009, lk 102–106. Hernhuutluse uuemat käsitlust vt ka: G. Straube, Die Herrnhuter Brüdergemeine als Anfang des lettischen nationalen Erwachens. – samas, lk 59–72.

11 Pariis, Louvre. Maali suurus 130×104 cm.

Berckheimi jaoks maalida. Grupipildi emast ja tütrest teostas Caroline kahes variandis, mis olid poosi poolest kokkulangevad.¹²

Johannes Werneri raamat („Die Schwestern Bardua”, 1929)¹³ on koostatud kunstniku õe Wilhelmine Bardua (Mine) päevikute ja märkmete alusel, kuid tasub tähele panna, et augustis 1817 lahkusid õed teineteisest: Caroline Bardua asus Leipzigsisse, kus sõlmis mõjukaid tutvusi ja sai palju tellimusi, aga Wilhelmine Bardua jäi Ballenstedti õe kirju ootama. Seega refereeris Werner maaliseansi kaudselt, kunstniku õe ülestähenduste põhjal: „Mahlmanni kaudu õppis Caroline tundma ka proua von Krüdeneri, tuntud religioosset fanaatikut. Too oli just Šveitsist välja saadetud ja koos oma tütre, proua von Berckheimiga, Leipzigsis ajutise pelgupaiga leidnud, kuid pidi ka siit, juba sel ajal kui Caroline seal [Leipzigsis] viibis, politsei saatel üle Vene piiri reisima. Tema vaga isiksus äratas Leipzigsis üldist huvi ja avaldas ka Carolinele, kes sai temaga väga lähedaseks, eriti tugevat mõju¹⁴... Caroline sai [tellimuse] temast kaks pilti maalida: väiksem oli määratud Mahlmanni jaoks, ja suurem, grupp emast ja tütrest, riiginõunik v. Berckheimi jaoks. ... Caroline maalis teda tumelillas voldilises kleidis väikese looriga, mis kattis juukseid; vasak käsi lebas rinnal, paremas käes kandis ta risti. Tema blond tütar seisis veidi tagapool, hoides vasakus käes liiliat, parem käsi ema õlal.”¹⁵

Sellele väga lähedane, sest lähtub samadest allikatest, ent nüanssides erinev on maaliseansi kirjeldus Walter Schwarzzi raamatus (1874)¹⁶: „Ta [Caroline] oli eriti palju Mahlmanni juures ning tutvus tolle kaudu proua von Krüdneriga [Krüdener], kes tuli sel ajal koos oma tütre, proua von Berckheimiga, Leipzigsisse, äratades oma kohalviibimise ajal üldist huvi. Mahlmann soovis temast pilti ja Caroline sai ülesande teda kaks korda, erinevas suuruses maalida. Suurem pilt, grupp emast ja tütrest, oli määratud proua von Krüdneri väimehe, minister Berkheimi [Berckheim] jaoks... Caroline maalis teda tumelillas voldilises kleidis ja väikese looriga, mis kattis juukseid. Vasak käsi lebas rinnal; paremas käes kandis ta risti. Tema blond tütar seisis veidi tagapool rohelises kleidis; parem käsi ema õlal, vasakus käes hoides liiliat. Pilt oli Carolinel õnnestunud ja rabavalt sarnane. Just sama sarnane oli rindportree, mille sai Mahlmann.”¹⁷

12 B. Kovalevski, Caroline Bardua, lk 38. Illustratsiooniks on samal leheküljel mustvalge foto Poznańis asuvast kõnealuselt kaksikportreest. – *Autori rõhutused*.

13 J. Werner, Die Schwestern Bardua. Bilder aus dem Gesellschafts-, Kunst- und Geistesleben der Biedermeierzeit. Leipzig: Koehler & Amelang, 1929.

14 Jutt on Helene Marie von Kügelgeni kirjast oma nooremale õele Sophie von Stackelbegile 27. jaanuaril 1818, milles ta iseloomustab Carolinet, nimetades teda Brockeni metskassiks, ja kaitseb teda süüdistuste eest, et ta on von Krüdeneri mõju alla sattudes aru kaotanud. Tõenduseks toob ta omakorda Caroline poolt kirjutatud Krüdeneri ja ta tütart ülistava kirja, milles olevat siiski mehelikku iseseisvust (J. Werner, Die Schwestern Bardua, lk 31).

15 J. Werner, Die Schwestern Bardua, lk 62–63. – *Autori rõhutused*.

16 W. Schwarz, Jugendleben der Malerin Caroline Bardua. Nach einem Manuskript ihrer Schwester Wilhelmine Bardua herausgegeben Walter Schwarz. Breslau: Hoffmann, 1874.

17 W. Schwarz, Jugendleben der Malerin Caroline Bardua, lk 175–176. – *Autori rõhutused*.

1. Franz Gerhard von Kügelgen. B. J. von Krüdener tütar Juliega (1812?). Õli lõuendil. 119×89,5 cm Tagaküljel: Sophie Baronin Krüdener geb. Vietinghoff / G. Kügelgen pinxit. Franz Gerhard von Kügelgen. B. J. von Krüdener mit Tochter Julie (1812?). Öl auf Leinwand. 119×89,5 cm. Auf der Rückseite: Sophie Baronin Krüdener geb. Vietinghoff / G. Kügelgen pinxit. Muzeum Narodowe w Poznaniu Mo 1622. Foto Piotr Michałowski.

2.

Caroline Bardua. B. J. von Krüdener tütrega (1817). Koopia Gerhard von Kügelgeni järgi. Õli lõuendil. 121,3×97 cm.
Caroline Bardua. Freifrau von Krüdener mit ihrer Tochter (1817). Kopie nach Gerhard von Kügelgen.
Öl auf Leinwand. 121,3×97 cm.
Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg, Berlin GK I 30013. Foto Anne Untera.

3.

F. W. Meyer Junge joonistuse ja Caroline Bardua maali järgi. Paruniproua von Krüdeneri portree (1818). Vasegravitür paberil. Lehemõõt 49x35 cm. All: Junge del Leipzig C. Bardua pinx EW. Mayer Berlin
Junge - F. B. Meyer nach dem Gemälde Caroline Bardua. Baronin von Kruedener geb. von Vietinghof. Blattgröße 49x35 cm. Unterschrift: Junge del Leipzig C. Bardua pinx EW. Mayer Berlin (1818). Kupferstich auf dem Papier. Reproduktion.

4.

Peter de Helmersen (litograaf). B. Kruedener. Daatumita. Litograafia paberil. Lehemõõt 44,5×36,7 cm. All paremal: Lith chez P. de Helmersen W.O. 4 ligne N° 158. Tartu Ülikooli raamatukogu ÜR 402.

Peter de Helmersen (Lithograph). B. Kruedener. Undatiert. Lithographie auf dem Papier. Blattgröße 44,5×36,7 cm. Unterschrift: Lith chez P. de Helmersen W.O. 4 ligne N° 158. Bibliothek der Universität Tartu ÜR 402.

5.

Johann Friedrich Rossmässler. Paruniproua Krüdener (1820). Vasegravüür paberil. Lehemõõt 16,8×12,4 cm. All: Baronin Krüdener. Zwickau b. Geb. Schuman Rosmaesler junior 1820. Tartu Ülikooli raamatukogu ÜR 10072. Johann Friedrich Rossmässler. Baronin Krüdener (1820). Kupferstich auf dem Papier. Blattgröße 16,8×12,4 cm. Unterschrift: Rosmaesler junior. Bibliothek der Universität Tartu ÜR 10072.

Järeldus kolmest tsitaadist

Caroline Bardua maalís 1817. aastal Leipzígis kaks erineva suuruse ja kompositsiooniga portreed. Poolas asuval maalil, millel ema ja tütre tagaplaaniks on avar künklik (ideaal) maastik loojangukumaga, kannavad mõlemad naisfiguurid rohelisi kleite (ill 1)¹⁸ – see- ga ei valminud see kunstiteos kirjeldatud maaliseansil 1817. aastal Leipzígis. Küll aga valmis seal Berliinis asuv maal, millel kaht erivärvilistes kleitides figuuri ümbritsevad maalitud ovaal ja puitrinnatis allpool. Vasakul on nähtav maastiku fragment (ill 2).¹⁹ Kummalise kirjeldusveana on käte parem-vasak määratlused kehtivad tütre puhul, kuid ema puhul on vahetuses (rist ei ole mitte paremas, vaid vasakus käes). Kas kirjeldusvea või maalipigmenti muutumise tõttu ei ole kummalgi maalil tütre juuksed nähtavad mitte blondide, vaid pruunidena.

Mõlemal maalil on Barbara Juliane von Krüdeneri pilk suunatud taevasse ja üks käsi asetatud rinnale (südamele): žest, mille romantismiajastu maalijad võtsid üle 17. sajandi maalijatelt Carlo Dolcilt ja Guido Renilt, väljendamaks taeva poole püüdlevat hinge. Veidi tagapool seisev tütar, kes on loonud vaatajaga pilgukontakti, kehastab õpilase või järglase rolli.²⁰

Võimalik lahendus mõistatusele: Caroline Bardua maalís 1817. aasta lõpul Leipzígis von Krüdeneri väimehe tellimusel – fotoeelsel ajastul oli portreemaal isiku asendaja isegi enam kui perekonnanafoto (tänapäeval) – koopia Gerhard von Kúgelgeni kaksik- portree järgi, mille ema ja tütar endaga kaasa töid. Seda, et Bardua kopeeris, kinnitab ka fakt, et Leipzígisse jõudes oli von Krüdener voodihaige ega saanud seetõttu tundide kaupa seistes poseerida.²¹ Ilmselt samaaegselt Kúgelgeni originaali koopiaga maalís Bardua Siegfried A. Mahlmanni tellimusel väiksema formaadiga²² portree teda vai- mustanud jutlustajannast, kasutades osaliselt sama kompositsiooni, kuid muutis käte asendit, loobus tütre figuurist ja „pehmendas” jõulist kompositsiooni lilledega.

Rindportreest ilmus peatselt reprodutseeriv vasegravüür, mille valmistas F. W. Meyer Berliinis kellegi Junge joonistuse järgi (ill 3).²³ Naise pilk on suunatud üles nagu maalidel ja juukseid katab samasugune loor, kuid käed palvehelmestega on rinnal kok- ku pandud ja rist asub koos lillevaasiga tema ees laual. Sama kompositsiooniga, kuid

18 Suurus 119×89,5 cm, tagaküljel: Sophie Baronin Krüdener geb. Vietinghoff/ G. Kúgelgen pinxit. Muzeum Narodowe w Poznaniu Mo 1622. Provenientsi kohta leidub mäрге: endisest Moelleri perekonna kogust, Sömerpalu (Sommerpahlen) mõisast. Vt A. Lõugas [Untera], Poznańi Rahvusmuuseumis asuvate Eestiga seotud baltisaksa maalide nimestik. – Kunstiteaduslikke Uurimusi 9. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1998, lk 216. Sömerpalu mõis asub Viitinau u 25 km kaugusel.

19 Suurus 121,3×97 cm. Stiftung Preußische Schlösser und Gärten GK I 30013. Päritolu teadmata. Maali tagaküljelle on kleebitud sedel: „Gerhard v. Kúgelgen. Frau v. Krüdener”. Ilmselt kahjustuste tõttu on vasakpoolse kleidi tumelilla toon muutunud pigem hallikassiniseks.

20 B. Kovalevski, Caroline Bardua, lk 39. Illustratsiooniks on lk 38 mustvalge foto Poznańis asuvast kõnealuselt kaksikportreest.

21 „Leipzígis ollakse 12. detsembril 1817. Sealse politsei ettekandest saame ülevaate „ekspeditsioonist”. Koosseisus on viis hobust, kes pidid vedama kahte suurt vankrit, mis koormatud 18 inimesega (asjadest rääkimata). Seda seltskonda nimetab proua von Krüdener ise „pühaks missiooniks / misjoniks”. Proua on Leipzígis ka haigena voodis, ootab raha Badenist ja väimeest Berckheimi Peterburist. Haigetoa ukse taga valvab politseinik, koosolekute pidamine on kõvasti keelatud. Haigevoodi juurde trügib aga nii palju külastajaid, et politsei korraldab mingi piletite süsteemi. Aga edevust jätkub ka neil päevil ja Juliane laseb kohalikul kunstnikul Caroline Bardual endast maalida kaks pilti!” (N. B. Sacris, Lisandusi teadmistele Juliane B. von Krüdenerist, lk 2378–2379.)

22 J. Werner, Die Schwestern Bardua, lk 63.

23 Zeitung für die elegante Welt 4. IV 1818, nr 66, lisa nr 3. Täna viite ja foto eest B. Kovalevskit, kuid mul ei ole õnnestunud seda väljaannet näha.

peegelpildis (paremale pööratud) on Peter de Helmerseni²⁴ litograafia, millel figuur paikneb teravkaarse ornamenteeritud raamistuse all ja taustahämarusse on heidetud valgusvihke (ill 4).²⁵ Poolportree on peegelpildis (pöördes paremale) ka Johann Friedrich Rossmässleri (1775–1858) Zwickaus 1820. aastal välja antud vasegravüüri, ent veelgi enam redutseerituna – ilma risti ja lilledeta. Väikesel kaheksakandilisel (kameetaoliselt lõigatud nurkadega) gravüüri katab Barbara Juliane von Krüdeneri juukseid sakmelise äärega rätt, pikkade varrukatega kleidi vöökoht on kõrge ja pihkudest ripuvad alla vaevumärgatavad palvehelmed. See graafiline leht kuulus aastail 1818–1831 väljaantud 13-osalise sarja „Kõigi rahvaste ja aegade kuulsaimate inimeste portreed koos elulooliste andmetega”, kus oli üks väga väheseid naiste kujutusi (ill 5).²⁶ Nagu reprodutseeriva graafika puhul reegliski, muutsid erinevad gravüürid von Krüdeneri karismaatilist isiksust tunduvalt, vahetu kontakti kaudu loodud kunstiteose asemel on nende näol tegemist kunstiteose vahendaja, tähistajaga. Graafika aluseks olnud Bardua maali asukohast ei ole kahjuks andmeid.

Põhiliseks jääb küsimus, kes on loonud mõlema kaksikportreemaali ebatavalise kompositsiooni, mis ei vasta antikiseerivale (nagu Angelika Kauffmanni maalitud Krüdeneri portree puhul, kus lapse käes on Cupido nooled ja vibu) ega tavalisele esindusportree skeemile, milles maastiku ja arhitektuuri fragmentidele lisati draperiid ning hinnalised esemed. Barbara Juliane von Krüdeneri ja ta tütre portree kuulutab ühemõtteliselt ning jõuliselt misjonäritegevust: rangelt võttes ei olegi tegemist portreega, vaid religioosse kompositsiooniga, sest atribuutide – suur must rist ja valge liilia – tähenduskaal on suur. Naiste kujutamistraditsioonist 19. sajandil – vaoshoitute ja tagasihoidlikena – erineb see maal täielikult. Kügelgeni loomingus võiks seda võrrelda pigem religioossete ja mütoloogiliste maalidega.²⁷

Gerhard von Kügelgen jäi elu lõpuni katoliiklaseks, kuid suhestus vennastekogudusliikumisega (veelgi enam ta protestandist abikaasa Helene Marie). „Tema meeli täitis nüüd peaaegu raskemeelsuse või eluväsimuseni ulatuv religioossus.”²⁸ Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III ostis Kügelgeni „Maarja kuulutuse” (1810) kui kristliku paariku koos paganlikku maailma sümboliseeriva maaliga „Apollon ja Hyakinthos” (1806).²⁹ Noorelt surnud kuninganna Luise (1786–1810), keda Kügelgen *post mortem* maalis, oli oma elu lõpul Barbara Juliane von Krüdenerile lähedalseisev, otseselt tema mõju all.³⁰

24 Peter de (von) Helmersen oli 1820. aastatel litograaf Peterburis.

25 Allkiri: B. Kruedener. Tartu Ülikooli raamatukogu, ÜR 402.

26 Bildnisse der berühmten Menschen aller Völker und Zeiten mit biographischen Daten, in 34 Suiten. Lehel on allkiri: Rosmäsler junior 1820. BARONIN KRÜDENER Zwickau b. Geb. Schumann. Eesti Rahvusraamatukogu Gal 1P/76(4)-1. Sama leht: Tartu Ülikooli Raamatukogu, ÜR 10072. Lehemõõt 16,8x12,4 cm.

27 B. Kovalevski kirjutas käesoleva teksti autorile: „Kügelgeni loomingus pole teist sarnast maali, minu tähelepanekute kohaselt eelistas ta rindportreed, tema näod on ka palju siledamad.” (e-kiri, 10. II 2010.)

28 F. C. A. Hasse, Das Leben Gerhards von Kügelgen, erzählt von F. Ch. A. Hasse: nebst einigen Nachrichten aus dem Leben des K. russ. Cabinetsmalers Karl von Kügelgen. Leipzig: Brockhaus, 1824, lk 282.

29 D. v. Hellermann, Ajaloo- ja portreemaalija Gerhard von Kügelgen: sissejuhatus tema loomingusse. – Baltisaksa portreekunst 1750–1900. Koost A. Lõugas [Untera]. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Raud Publishing, 2002, lk 28. Võrreldes 2002. aastaga (Potsdam-Sanssouci) on teoste asukohtade tunnused muutunud: Stiftung Preußische Schlösser und Gärten GK I 2409 ja GK I 7835.

30 D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen, lk 51.

Kui 1812. aastal sai Gerhard teada oma venna Carl von Kügelgeni ettevõtete pankrotist Venemaal Volskis,³¹ mis riivas ka tema perekonda, siis pöördus ta finantsraskustest pääsemiseks teda köitnud kompositsioonide juurest taas tulusale portreetellimuste täitmisele. Ta oli meelsasti suhtleva, sotsiaalse loomuga ja võis ise otsida võimalust Barbara Juliane von Krüdeneri maalida. Originaalmaal (roheliste kleitidega) valmiski nähtavasti 1812. aastal Gerhard von Kügelgeni, tollal juba Dresdeni Kunstiakadeemia auliikme ateljees Dresdeni Uuslinnas.³² Ehkki modelli vanuse kindlaksmääramine maalidel on riskantne, näib noor Julie maalil pigem 25- kui 30-aastane. Sellega saab seletuse ka süütuse sümbol, valge liilia, tütre käes, sest ta ei olnud 1812. aastal veel abielus. Samal aastal viibis Dresdenis oma õpetaja juures ka Caroline Bardua, kes võis juba siis kas visandeid või algse koopia valmistada.

Kes oli Caroline Bardua?

Caroline Bardua (1781–1864), vilunud ja „väsimatu” kopist nagu kõik 19. sajandi naiskunstnikud, sündis Ballenstedtis hertsogi kammerteenri tütre. Caroline oli andekas nii muusikas kui ka kunstis. Ta õppis Weimaris kunstikoolis ja pääses aastail 1808–1811 tol ajal juba üpris nimeka Gerhard von Kügelgeni õpilaseks tänu Goethe soovituskirjale, kes aitas tal suunduda „diletantismi jalutusradadelt kunsti sõjateele”.³³ Samaaegselt teenis daam endale elatist laulu ning kitarrimänguga – 1810. aasta autoportreejoonistusel nõjatub tumedate kiharatega Caroline kitarrile.³⁴ Portretistina esines ta korduvalt Dresdeni akadeemia aastanäitustel: 1811. aasta näitusel äratas tähelepanu vaba koopia Carlo Dolci järgi, kompositsioon „Püha Cecilia”, mis seostus Bardua musikaalsusega. Kunstniku unistus Rooma reisida jäi täitumata, sest terve elu toetas Bardua oma perekonda, eriti öde Wilhelminet, kes, samuti nagu ta ise, jäi vallaliseks.

Kügelgeni perekonnaga kujunesid Caroline Bardual eriti lähedased suhted. Helene Marie von Kügelgen (kes ka ise tegeles nooruses kunstiga)³⁵ suhtus Carolinesse poolehoiuga: „... isegi minu ema, kel muidu oli naissoost geeniuste vastu väga vähe sümpaatiat, tegi tema puhul erandi.”³⁶ Elades Dresdenis Kügelgenide juures, portreteeris ta 1811. aastal nende kolme väikest last (Wilhelm, Gerhard ja Adelheid, viimane hoidmas käes roose).³⁷ Võrreldes Gerhard von Kügelgeni enda 1806/07. aasta maaliga poegadest,³⁸ on naiskunstniku lastepilt ootuspäraselt tundelisem, sentimentaalsem. Aastail 1812–1813, kui Dresdeni hõivasid järgemööda Vene, Prantsuse ja Preisi väesalgad, pages

31 A. u. E. v. Kügelgen, Ein Lebensbild in Briefen. Marie Helene von Kügelgen, geb. Zoëge von Manteuffel. Leipzig: Wöpke, 1901, lk 181.

32 Tänapäeval kortermuuseum – Kügelgenhaus. Museum der Dresdener Romantik.

33 J. Schmidt-Liebich, Lexikon der Künstlerinnen 1700–1900. Deutschland, Österreich, Schweiz. München: Saur 2005, lk 31. Vt ka: F. C. A. Hasse, Das Leben Gerhards von Kügelgen, lk 384.

34 A. Böhm, Carus Album. Die Wiederentdeckung einer Porträtsammlung. Dresden: Städtische Galerie, 2009, lk 4, 54. Teine G. von Kügelgeni õpilane, Barduast veidi vanem naiskunstnik Louise Seidler (1776–1866) lubas endale tema kohta pisut öela märkuse: „Tubli portreemaalija, kelle mõistus ja truusüdamlikkus võrdusid tema inetusega.” (Samas, lk 54.)

35 J. Schmidt-Liebich, Lexikon der Künstlerinnen, lk 256.

36 W. v. Kügelgen, Jugenderinnerungen eines alten Mannes. Ebenhausen bei München: Wilhelm Langewiesche-Brandt 1922, lk 156.

37 Erakogu. Vt B. Kovalevski, Caroline Bardua, ill lk 19.

38 Erakogu. Vt D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen, värvitahvel XII, detail raamatu kaanel.

Kügelgeni perekond linnast ja leidis mitmeks kuuks varjupaiga Ballenstedtis, Caroline Bardua vanemate majas.

Õpetajana soosis Kügelgen igati tollal üldlevinud kopeerimist, ta laskis oma arvu- katel õpilastel teha oma maalide järgi joonistusi, selleks et neid võimalikele tellijatele esitluseks saata.³⁹ Teisalt lubas ta õpilastel oma maalide järgi alati kopeerida ja mõni- kord ka viimistles neid koopiaid.⁴⁰ Tuntud on Caroline Bardua 1810.–1812. aasta koopiad Kügelgeni „kuulsate kaasaegsete galerii” sarja maalidest: Karl Simon Morgenstern, Christoph Martin Wieland, Friedrich von Schiller, Johann Wolfgang von Goethe, Johann Gottfried Herder jt.⁴¹ Seega oli Bardua pikal perioodil, 1808–1813 von Kügelge- nile lähedalseisev, seejärel eemaldus ta oma meistrist, elades hiljem Halberstadtis, Halles, Leipzigit, Berliinis. Caroline Bardua suri 2. juunil 1864 Ballenstedtis, olles jätnud oma pärandina maha u 300 portreed ja 18 ajaloomaali. Ta loomingus on palju poolfiguur- ja kaksikportreid. Nendest üks, 1816.–1817. aasta autoportree õega, sarnaneb väga Barbara Juliane von Krüdeneri ja tema tütre kaksikportreega: õpetaja, eestkostja rollis autori õlale toetub tema kõrval paremal seisev noorem õde.⁴² Kui Krüdeneri port- ree on koopia Kügelgeni järgi, siis võib Caroline Bardua kaksikportrees õega näha selle mõju.

Lõpetuseks

Oluliseks probleemiks jääb, miks saab portreeseansini Kügelgeni juures jõuda ta õpilase Caroline Bardua loomingu kaudu, kuid see ei kajastu ulatuslikus memuaar- kirjanduses ega peatselt pärast kunstniku surma ilmunud August Hasse monograa- fias.⁴³ Kügelgeni esimene biograaf Hasse inventeeris 1824. aastal palju portreid, kuid mitte von Krüdeneri oma. Et naine oli tookord veel elus, ent Euroopas *persona non grata*, ehk unustati ta tahtlikult sellest esimesest nimestikust välja? Aastad 1810–1812 oli aeg, mil paruniproua von Krüdener lõikas oma kuulsuse vilju, kohtudes paljude väljapaistvate inimestega, kuid juba viis-seitse aastat hiljem oli ta saatuseks olla ei- keegi. Kügelgeni maali „kaotsimineku” põhjuseks võis olla juhus, aga ka tahtlik lahti- ütlemine ebasoovitavaks, kurikuulsaks muutunud karismaatilisest modellist. Näib, et Kügelgeni maal kuulus kitsasse von Krüdeneri perekonnaringi, täpsemalt Franz Karl von Berckheimile seni, kuni Barbara Juliane von Krüdener siirdus Krimmi ja siis jäeti see Eestisse. Maal viidi Eestist baltisakslaste ümberasumise käigus 1939–1940 Poolasse ning jõudis Poznańi Rahvusmuuseumisse 1945. aastal baltisaksa ümberasujate Läände põgenemisel.

Loodetavasti õnnestus nende arutluskäikude tulemusena paljude ajalookeeristes kaotsi läinud kunstiteoste kõrvalt üles leida Gerhard von Kügelgeni maal tema kaas- aegsest naisest, paruniproua Barbara Juliane von Krüdenerist. Caroline Bardua teh- tud koopia kaksikportreest on säilinud, seevastu graafika vahendusel levinud tema

39 D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen, lk 70.

40 D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen, lk 70.

41 D. v. Hellermann, Gerhard von Kügelgen, lk 230, 233, 240; B. Kovalevski, Caroline Bardua, lk 35.

42 Suurus 88×73 cm, erakogu: B. Kovalevski, Caroline Bardua, ill lk 23.

43 F. C. A. Hasse, Das Leben Gerhards von Kügelgen, lk 366–381 leidub ülevaatlilik nimistu G. von Kügelgeni teostest.

portreemaal kadunud. Omavahel seob Kugelgeni ja Krüdeneri, kunstnikku ja modelli, ajaliselt katkendlik viibimine Eestis, kuid teiselt poolt vaadates kuuluvad mõlemad Eesti kunsti-, kirjandus- ja kultuurilukku. Lisaks mängis Barbara Juliane von Krüdener olulist rolli hernhuutliku liikumise ajaloos, talurahva emantsipeerumise ja dekoloniseerimisprotsessi algetes.